

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1972
metai

VILNIUS

1973

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1972

VILNIUS

1973

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1972

VILNIUS

1973

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД
1972

ВИЛЬНЮС

1973

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys, Strazdūnaitė Rita (sekretorė), Sadžius Henrikas (vyr. redaktorius pavaduotojas), Tautavičius Adolfas, Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (vyr. redaktorius), Zepkaitė Regina

Vilnius, Kosciuškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки, 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

M $\frac{0164-137}{M851(10)-73}$ Z-73

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Lietuvos pilys, „Mintis“, Vilnius, 1971, 300 p.+94 p. iliustr., 15 000 egz.
(Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas)

Praėjo maždaug du dešimtmečiai nuo to laiko, kai tuomet dar jauni, neturėdami reikiamo profesinio patyrimo, kai kurie entuziastai architektai, archeologai, dailėtyrininkai ir istorikai ėmėsi sunkaus ir atsakingo darbo — gelbėti nuo galutinės pražūties ankstyvojo laikotarpio Lietuvos architektūros paminklus. Jų daugumą sudarė gynybiniai objektai — pilys, tvirtovės ir kiti panašios paskirties statiniai. Beveik visi jie buvo, deja, labai suirę. Šalinant avarinę būklę sukėlusias priežastis, dažniausiai reikėdavo juos iš dalies arba ir visai atidengti, kasinėti teritorijos plotus, atlikti konstrukcinių dalių archeologinius-techninius zondažus, pamatų bei sienų fragmentų remonto darbus. Taip susikaupė nemažai naujos mokslinės informacijos, ir jau galima buvo kitomis akimis pažvelgti ne tik į Lietuvos gynybinės architektūros praeitį siaurąja prasme, bet ir apskritai į lietuvių kultūros istorijos ankstyvąsias ištakas. Istorikai turėjo peržiūrėti arba iš naujo ieškoti tuos faktus papildančių teiginių rašytiniuose šaltiniuose. Platesnioji visuomenė apie šių tyrimų rezultatus kartas nuo karto sužinodavo iš spaudoje pasirodančių atsitiktinių informacijų. Tad nuo seno pribrendo reikalas paskelbti šią medžiagą vienoje vietoje.

Mokslų akademijos Istorijos institutas, parengęs leidinį apie Lietuvos pilis, sutelkė daugiausia tuos asmenis, kurie, tyrinėdami paminklus natūroje arba rinkdami medžiagą iš pirminių archyvinių šaltinių, daug nuveikė visos tos paminklų grupės praeičiai naujai moksliskai nušviesti.

Veikale nagrinėjama nemažai Lietuvos gynybinės architektūros objektų. Jie apima beveik visą viduramžių ir vėlesnių šimtmečių inžinerinės statybos raidą mūsų krašte.

J. Jurginis, redaguodamas šį atskirų autorių straipsnių rinkinį, matyt, stengėsi pasiekti jų dėstymo bei išvadų vienodumo. Tačiau ne visose leidi-

nio vietose tatau pavyko. Trukdė autorių individualus braižas, pačių objektų pobūdis, gvildenamų klausimų specifika.

Įvairiais šimtmečiais statytų pilių bei tvirtovių paskirtis pirmiausia buvo karinė-gynybinė. Vadinas, jos turėjo būti tuo metu kiek galint naujoviškiausi karo inžinerijos ir statybos technikos požiūriu pastatai. Šią pagrindinę tiesą visados turi atsiminti tokios paskirties objektų tyrinėtojai, pilių aprašymų sudarytojai. Kadangi ligi šiol apie daugumos Lietuvos pilių atsiradimą ir statybą stokojo autentiškų žinių, ėmė rasti įvairiausių mėgėjiškų samprotavimų, romantiškų, jas idealizuojančių aprašymų. Antai ilgą metą buvo populiari versija, kad Raudondvario, Raudonės ir Panemunės (Vytėnų) pilys iškilusios net kryžiuočių valdymo laikotarpiu. Ir tik S. Pinkaus aptikti archyvuose dokumentai visiškai sugriovė tokius teiginius. Ta proga reikia pažymėti, kad dailėtyrininko S. Pinkaus šiame veikale skelbiami straipsniai apie Panemunės, Raudonės ir Biržų pilis naujos, originalios medžiagos pirmą kartą publikavimu ir mokslinių išvadų pagrįstumu yra vieni iš pačių svariausių.

Leidinyje aprašomos Lietuvos pilys pagal jų tipologinę evoliuciją gynybos organizacijos požiūriu gali būti suskirstytos į tris grupes.

Pirmajai grupei skirtinos tos pilys, kurių gynybinės sistemos pagrindą sudaro vadinamoji pasyvioji gynyba. Tokias pilis apsiausdavo įsiveržusio prieš būriai, nesigabėję su savimi sunkių pilies griovimo įrengimų, įvairių mašinų, stabilijų apšaudymo mechanizmų — sunkiųjų arbaletų, frondibolų, katapultų ir pan. Jeigu įsiveržėjai turėdavo pakankamai laiko ir maisto atsargų, laikydavo apsupę pilį tol, kol jos gynėjai ir subėgę apylinkių gyventojai pritrūkdavo maisto, šaudymo reikmenų, priemonių atmušinėti sienų ardymus ir kt. Tai erdvių kiemų tipo pilys-slėptuvės. Skandinavai jas vadindavo **gardr**, vokiečių ordino metraštininkai — **Volksburg**, **Legheerhof**. Joms priskirtinos Lietuvos **aptvarinės** arba vadinamosios **gardinės** pilys. Ryškiausias šios grupės objektas yra Medininkų pilis.

Istorikai palyginti gerai žino, koku laikotarpiu vyravo dar primityvi, netobula pilių griovimo technika, kuomet ir kaip buvo kariaujama, kai nesmarkiai ginkluotų, judrių raitelių būriai toli įsiverždavo į svetimą teritoriją. Visa tai žinant, galima ne tik apytikriai datuoti kai kuriuos gynybos objektus, bet ir nusakyti išvadas dėl kitų istorijos faktų bei reiškinių.

Daugelis rašytinių dokumentų ir pastatų likučių rodo, jog nuo pirmųjų XIV a. dešimtmečių Lietuvos pilių gynybinė technika iš esmės pasikeitė. Mat apskritai Europoje pagerėja karinė technika. Smarkiai patobulinamos mūro sienų griovimo mašinos, efektyvus ir grėsmingas ginklas pasidaro sunkusis staklinis arbaletas, į apsiausties vietą gabenamas net 4—6 arkliais. Jo atotampiniu principu veikianti šaudyklė gebėdavo su stipria jėga išmesti apie 12—16 strėlių per minutę. Šį mechanizmą aptarnaujantieji

keli vyrai visiškai paraližudavo ant pilies sienų viršaus išsidėsčiusių šaulių gynėjų grandinę. O kur dar sienoms šturmuoti paslankūs bokštai su kopėčių-kablių ir taranų sistema (lot. **propugnacules**, vok. **Hackelwerke**)?

Taigi būtinai reikėjo smarkiai storinti pilių sienas, apsaugoti jas kampiniais ir tarpiniais išsikišančiais bokštais, skirtais flankiniam gynimuisi. Bokštai statomi storų sienų, dažniausiai apvalūs ir rečiau (tarpiniai) — pusapvaliai, su sudėtinga priešvarčių apsaugos sistema. Yra taip pat ir vartų bokštai. Prieš tokią pilį priešas ruošė žygį iš anksto, komplektuodavo sunkiąsias karo mašinas, gamino ilgesniam laikui maisto atsargas ir kt. Svarbiausia puolamoji jėga tais laikais buvo smarkiai apsišarvavusių raitelių rikiuotės. Pilies įgula, dabar jau pastovi, aprūpinama aktyvios gynybos priemonėmis. Grėsmingiausias pasidarė ugnies šaunamasis ginklas. Sūvio sukeliamas garsas, liepsna ir dūmai apsiausties arba karo lauko rikiuotėje sukeldavo neregėtą paniką. Iškrikdavo raitelių rikiuotė, pasibaidę išsiverždavo arkliai iš maniežinių ratų, kuriais buvo vežami įvairūs puolimo mašinų mechanizmai. Pilies gynėjai pro atsarginius vartus tada iššokdavo į priešpilius, suspėdavo apnaikinti priešų rikiuotę. Ryškiausi tokios pilių grupės pavyzdžiai — Vilniaus Aukštutinė, Trakų salos, Kauno antroji ir kt. pilys.

Trečiajai grupei priklauso bastioninio tipo pilys-tvirtovės. Jų daug pradėta statyti Europoje nuo XVI a., kai atsirado naujas, daug tobulesnis parako šaunamasis ginklas, ir statyta beveik iki pat XIX amžiaus. Bastioninių pilių statyba keitėsi, tobulėjo. Nuo XVII a. vidurio lygumose daug kur pasirodė esančios pranašesnės vadinamojo olandiško varianto bastioninės tvirtovės. Mūsų respublikoje tokios yra Biržų ir XVII a. Klaipėdos pilys.

Zinoma, nemažai pilių Lietuvoje priklauso įvairių kompromisinių sprendimų tipams, kurie paplito, veikiami renesanso koncepcijų. Čia pirmiausia minėtini atskirai nuo ūkio ir kitų pagalbinių trobesių stovintieji sutvirtinti užmiesčio rūmai, pavyzdžiui, Panemunės ir Raudonės pilys. Labai gaila, kad šioje knygoje neminima Siesikų pilis. Tai irgi įdomus sutvirtintų feodalo rūmų rezidencijos pavyzdys.

Iš to, kas aukščiau pasakyta, išeina, kad jau pati gynybinio pastato schema, kai kurie kad ir negausūs išlikę konstrukcijų elementai bei architektūrinės-meninės detalės gali daug ką pasakyti apie šios paskirties statinių atsiradimo laiką, to meto statybos mokslo lygį, apie vyravusias stilistines architektūros kryptis.

Monografijos teigiama ypatybė yra ta, kad atskirus paminklus stengiasi sugrupuoti, atsižvelgiant į pilių tipologinę raidą. Tačiau eilinis skaitytojas tatau ne visada pastebės, nes knygos pradžioje pasigendama visus

tuos paminklus apibendrinančio tarsi įvadinio straipsnio. Be to, tokiaame leidinyje pravartu būtų schema, pažyminti nagrinėjamus objektus.

Trūkstant rašytinių šaltinių apie atskirus objektus, daug reikšmingų faktų suteikia lauko tyrinėjimai, archeologiniai kasinėjimai. Vien tik per pastarąjį dešimtmetį atskleisti išties įspūdingi Vilniaus pilių praeities puslapiai. Archeologinių tyrimų išvadų kompleksiškas taikymas pavienių objektų statybos raidai išaiškinti, o netiesiogiai ir architektūrai atkurti, nėra paprastas darbas. Šiuo požiūriu ypač daug nusipelnė archeologas A. Tautavičius. Jo plunksnai priklausančios publikacijos monografijoje itin praturtina Lietuvos architektūros, kultūros ir buities istoriją.

Nemažai naujų faktų, mokliškai pagrįstas išvadas skaitytojas ras M. Jučo, R. Batūros, J. Jučienės ir S. Mikulionio straipsniuose. Čia nauju aspektu nagrinėjama Trakų salos pilies statybos pradžia, pateikta įdomios medžiagos apie Vilniaus bastioną.

Archeologas K. Mekas labai daug padarė, tyrinėdamas Kauno pilies istoriją. Gaila, kad jis negalėjo visai baigti archeologinių kasinėjimų pilies kieme. Tai turi tam tikros įtakos autorius mokslinėms išvadoms, kartais atrodo, kad dėl jų autorius lyg ir abejotų. Turima galvoje atskirų Kauno pilies ankstyvųjų statybos fazių datavimo klausimas. Šių eilučių autorius, palaikęs glaudžius mokslinius ryšius visą tą metą, kai K. Mekas tyrė Kauno pilies teritoriją (1954—1960), yra absoliučiai įsitikinęs, kad jo kiek anksčiau paskelbtos fazių statybos datos yra tikros.

Leidynys apie Lietuvos pilis yra didelis įnašas į architektūros istorijos mokslą, praturtina naujais faktais dailėtyrą, nušviečia svarbius lietuvių kultūros praeities reiškinius.

S. A b r a m a u s k a s

M. Lukšienė, Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje, „Šviesa“, Kaunas, 1970, 515 p., 3000 egz. (Lietuvos TSR Švietimo ministerija. Mokyklų mokslinio tyrimo institutas. Pedagogikos darbai, t. IV)

M. Lukšienės monografijoje nagrinėjamas sudėtingas, bet labai įdomus ir svarbus procesas — kaip, veikiant bendriems Europos kultūriniais, taip pat vidaus ekonominiams, politiniams ir socialiniams pasikeitimams, vyko švietimo demokratėjimas XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje. Ši problema monografijoje sprendžiama labai plačiai, paliečiant daugybę su ja susijusių kitų klausimų. Autorė panaudojo gausią literatūrą ir archyvinę medžiagą. Studija suskirstyta į dvi dalis. Pirmoje dalyje nagrinėjama švietimas Lietuvoje 1803—1863 metais. Atskirai analizuojamos 1803—1804 m.

švietimo reformos ir po 1831 m. sukilimo sekę caro valdžios reakciniai pertvarkymai, pradinės, profesinės, specialiosios bei vidurinės mokyklos, jų administravimas, išlaikymas, mokymas jose, mergaičių mokymo klausimas, oficialiųjų sluoksnių švietimo tendencijos. Antroji dalis susideda iš šių skyrių: „Keli didaktikos ir auklėjimo krypties bruožai“, „Vadovėliai“, „Mokytojas“, „Mokynys“, „Švietimas ir lietuvių inteligentija“. Monografijoje yra 50 įvairių lentelių. Jos ne tik paryškina nagrinėjamus procesus, bet ir duoda daug konkrečios informacijos, kuria galės pasinaudoti kiti kultūros ir švietimo tyrinėtojai. Be to, įdėti 3 žemėlapiai su mokyklų tinklu.

Autorė tyrinėja švietimą visoje Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos kraštą. Ji dažnai lygina atskirų Lietuvos regionų (Žemaitijos, rytų Lietuvos, Užnemunės) švietimo padėtį, išryškina jų savitumus.

Be to, monografijoje aiškinama, kokią reikšmę liaudies švietimui turėjo Vilniaus universitetas, lietuviškos mokyklos ir gimtosios kalbos viešo vartojimo, lietuviškų vadovėlių klausimai, vidurinių mokyklų ir apskritai švietimo poveikis visuomeninei minčiai, socialiniams poslinkiams, krašto kultūrai, spaudai.

M. Lukšienės monografija kol kas yra vienintelė švietimo istorijos studija, kuri taip plačiai susieta su visu XIX a. pirmosios pusės visuomeniniu ir kultūriniu gyvenimu. Todėl ji naudinga ir švietimo, ir visuomeninės minties bei kultūros, ir bendrosios istorijos tyrinėtojams.

A. Tyla

К. Навицкас, Литва и Антанта (1918—1920 гг.), «Минтис», Вильнюс, 1970, 138 p., 1500 экз.

K. Navicko monografijoje keliami Lietuvos buržuazinės valstybės sudarymo, jos santykių su kitomis šalimis formavimosi 1918—1920 m. klausimai. Tai gana aktuali ir dar mažai tyrinėta problema.

Remdamasis Vakarų valstybėse publikuotais dokumentų rinkiniais ir archyvine medžiaga, K. Navickas atskleidė lietuvių buržuazinių politinių veikėjų pastangas užmegzti ryšius su JAV ir Antantės imperialistais ir užsitikrinti jų pagalbą, kai Vokietija baigė pralaimėti karą, Lietuvoje augo revoliucinė kova, Raudonoji armija artėjo prie Lietuvos.

Knygoje nemažai vietos skiriama Lietuvos klausimui Paryžiaus taikos konferencijoje. Autorius pateikia faktų, rodančių, kad Lietuvos savarankiškumo pripažinimas Vakarų valstybėse buvo glaudžiai siejamas su įvykiais Tarybų Rusijoje: kol kontrrevoliucinės jėgos nebuvo sutriuškintos,

tol Lietuvos buržuazinė valstybė negalėjo būti pripažinta nei faktiškai, nei juridškai.

Autorius daug dėmesio skiria imperialistinių Vakarų valstybių siekimams pajungti Lietuvą tiek politiškai, tiek ekonomiškai, nušviečia jų pastangas sudaryti Pabaltijo valstybių antitarybinę sąjungą iš trijų (Estijos, Latvijos, Lietuvos) ir penkių (Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos) Pabaltijo šalių.

Knygoje yra vertingos medžiagos, nušviečiančios Lietuvos ir Lenkijos santykius 1919 m., Antantės ir JAV poziciją jų atžvilgiu. K. Navickas iš esmės teisingai charakterizuoja Lietuvos buržuaziją, kuri, nors ir matė buržuazinėje-dvarininkinėje Lenkijoje atramą kovoje prieš Tarybų valdžią, bet nenorėjo su ja jokios federacijos, o juo labiau unijos.

Monografijoje plačiai ir visapusiškai išnagrinėta taiki Tarybinės vyriausybės politika, jos siekimai užmegzti gerus kaimyniškus santykius su buržuazinėmis Pabaltijo respublikomis; kartu atskleidžiama Pabaltijo šalių, taigi ir Lietuvos, tarptautinė bei vidaus padėtis, vertusi buržuazinę vyriausybę ryžtis sudaryti taikos sutartį su Tarybų Rusija, išsamiai aiškinama, kodėl buvo atidėliojama derybų pradžia. Autorius analizuoja Lietuvos—Tarybų Rusijos taikos sutartį, sudarytą 1920 m. liepos 12 d., ir iškelia jos reikšmę Lietuvai.

Knygoje paliečiami klausimai jau yra nagrinėti ir kitų istorikų.

Kaip ir kiekviename moksliniame darbe, taip ir šioje knygoje yra, mūsų įsitikinimu, kai kurių diskutuotinų ir nepakankamai giliai pagrįstų teiginių.

Kalbėdamas apie lietuvių buržuazijos politinių veikėjų santykius su vokiečių okupantais, autorius šiuos veikėjus parodo aklaivai vykdžiusius visus okupantų nurodymus, padėjusius įgyvendinti jų siekimus.

Tačiau tokiu atveju kyla klausimas, ar lietuvių buržuazija tuo metu neturėjo savo klasinių siekimų? Autorius būtų padaręs nemažą paslaugą Lietuvos istorijos mokslui, jei marksistinės-lenininės metodologijos požiūriu būtų paanalizavęs lietuvių buržuazijos siekimus sukurti buržuazinę valstybę, visapusiškai nušvietęs istorines 1917—1918 m. sąlygas, kai Vokietija buvo pasiekusi karinių laimėjimų Vakarų ir Rytų frontuose (iki 1918 m. liepos mėn.). Šie laimėjimai turėjo įtakos Vokietijos vyriausybės politikai okupuotose žemėse, o tai savo ruožtu veikė ir lietuvių buržuazijos taktiką. Lietuvių buržuaziją laviruoti vertė ir spaudimas lietuvių visuomenės, gyvenančios Vakarų Europoje, o ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Autorius teigia, kad, 1918 m. rudenį Vokietijoje ir jos kariuomenėje bręstant revoliucijai, kaizeriniai okupantai nebepajėgė sulaukyti revoliucinės kovos Lietuvoje, ir dėl to Vokietijos vyriausybė buvusi priversta kiek

pakeisti savo politiką: spalio mėn. ji leido Lietuvos tarybai sudaryti marionetinį ministrų kabinetą (p. 19).

Tuo klausimu reikėtų pastebėti, kad revoliucijos brendimas Vokietijoje veikė jos vyriausybės taktiką tik iš dalies. 1918 m. spalio mėn. jau buvo aišku, kad Vokietija karą pralaimėjo. Jos vyriausybė spalio 12 d. taikos su Antante ir JAV pagrindu sutiko priimti JAV prezidento V. Vilsono vadinamuosius 14 punktų. Kaip žinoma, šeštajame punkte buvo pasakyta, kad JAV turinčios reikalauti vokiečių kariuomenės pasitraukimo iš užimtų buvusios Rusijos kraštų¹. Oficialiai pareikšdami esą pasirengę vykdyti keliamas sąlygas, vokiečių imperialistai kartu įtemptai svarstė, kaip praktiškai apeiti Antantės bei JAV reikalavimus ir išlaikyti savo kariuomenę Pabaltijy, taigi ir Lietuvoje. Dėl to ir reikėjo naujos taktikos santykiuose su Lietuvos buržuazija, leidžiant jai sudaryti vyriausybę. Būtent šitą teiginį patvirtina knygoje minimas Vokietijos vyriausybės pasiūlymas A. Voldeмарui palikti Lietuvoje Vokietijos karines pajėgas „tvarkai palaikyti“ (p. 19).

Negalima visai sutikti su K. Navicku, kai jis, kalbėdamas apie Lietuvos ir Lenkijos santykius 1919 m., akcentuoja, jog buržuazinė Lietuvos vyriausybė „nesiėmė jokių veiksmingų priemonių atremti lenkų agresijai“, apsiribojo tik notomis Antantės valstybių vyriausybėms, tikėdamasi, kad jos sustabdysiančios tą agresiją (p. 60—63).

1919 m. buržuazinė Lietuvos kariuomenė tik kūrėsi. Pagrindinės jos jėgos buvo pasiūstos prieš Raudonąją armiją. Demarkacijos liniją saugojo labai menkos jėgos. Be to, buržuazinei Lietuvos vyriausybei turėjo įtakos Antantės šalių vadovų siekimai neleisti įsiliepsnoti kariniam konfliktui tarp Lietuvos ir Lenkijos ir jų tvirtinimai, kad Lenkijos kariuomenei užimtoji Lietuvos teritorija esanti reikalinga tol, kol ji puolanti bolševikus².

Kritiškai vertintinas perdaug kategoriškas K. Navicko teiginys, kai jis, kalbėdamas apie anglų generolo Marčo organizuotą Pabaltijo šalių ir Lenkijos karinių atstovų susitarimą dėl bendrų veiksmų prieš Raudonąją armiją, tvirtina, jog taip buržuazinė Lietuvos vyriausybė atsisakiusi savo pagrindinių reikalavimų Lenkijai (pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi ir užtikrinti demarkacijos linijos neliečiamumą) (p. 74).

Lietuvos TSR Centriniam valstybiniame archyve tarp užsienio reikalų ministerijos dokumentų yra išlikę Lietuvos atstovo užrašai apie pasikalbėjimą su gen. Marču. Juose pažymėta, kad gen. Marčas užtikrino, jog anglai neleisią lenkams okupuoti Lietuvos; jei lietuvių kariuomenė atsiimsianti Vilnių, anglai neleisią Lenkijos kariuomenei dar kartą pulti

¹ Архив полковника Хауза, т. IV, Огиз, 1944, p. 150.

² Lietuva, 1919.IX.18.

miesto. Užrašuose pasakyta, kad gen. Marčas nurodęs, jog Lietuvai reikia skubiai organizuoti drausmingą gausią kariuomenę ir neleisti Lenkijos kareiviams nė žingsnio žengti į Lietuvos gilumą³. Vadinasi, Lietuvos vyriausybė ne tik neatsisakė nuo savo reikalavimų, bet dargi gavo kai kurių garantijų dėl Vilniaus ir demarkacijos linijos saugumo.

Pabaltijo šalių ministrų pirmininkų ir užsienio reikalų ministrų konferencijos Rygoje (1919.IX.10), Taline (1919.IX.14—16), Tartu (1919.IX.29—X.5 ir XI.17—19) rodo, kad vieningas Pabaltijo šalių blokas drauge su Lenkija iš dalies negalėjo būti sudarytas dėl Lietuvos ir Lenkijos nesutarimų.

Taip pat reikėtų patikslinti teiginį dėl Antantės valstybių pozicijos Pabaltijo šalių taikos derybose su Tarybų Rusija. Autorius iš esmės teisingai rašo, kad Antantės valstybės savo poziciją šiuo klausimu keitė priklausomai nuo Rusijos kontrrevoliucijos jėgų laimėjimų ar pralaimėjimų (p. 97). Nekelia abejonių ir Prancūzijos bei JAV vadų pozicijos tuo klausimu nušvietimas (p. 103). Tačiau autorius daugiau apskritai kalba apie „Vakarų valstybes“, „Vakarų“, „imperialistines valstybes“ ir pan., tik atskirais atvejais diferencijuodamas jų politiką. Taip ir šiuo atveju JAV ir Prancūzijos vadovų kategoriškas pasisakymas prieš Pabaltijo šalių taikos derybas su Tarybų Rusija priskiriamas ir Anglijai. K. Navickas tokios nuomonės tarybinėje istoriografijoje laikosi ne vienas. Tokią pačią išvadą daro ir Latvijos TSR istorikas V. Sipuolas⁴.

Tuo tarpu Anglijos politika, kaip liudija istorijos duomenys, kiek skyrėsi nuo Prancūzijos ir JAV. Naujuose tarybinių⁵ ir užsienio⁶ istorikų veikaluose ypač pabrėžiama, kokios srovės atstovai vienu ar kitu metu vadovavo Anglijos politikai. 1919 m. rudenį Anglijoje vis labiau pradėjo įsigalėti Dž. Loid-Džordžo (G. Loyd-George) vadovaujama politinė grupė, siekusi užmegzti su Tarybų Rusija ekonominius santykius, pajungti ją Anglijos ekonominei bei politinei įtakai ir pamažu likviduoti naująją Rusijos santvarką. 1919 m. rudenį Anglijos politiniai vadovai pradėjo tyrinėti galimybes ekonominiams santykiams su Tarybų Rusija užmegzti. Pabaltijo respublikos turėjo būti tam tikra jų santykių su Rusija bazė.

Būtent tokia Anglijos pozicija apsprendė ir jos požiūrį į Pabaltijo valstybių taikos derybas su Tarybų Rusija.

³ CVA, f. 383, ap. 7, b. 55, l. 137.

⁴ В. Сиполс, За кулисами иностранной интервенции в Латвии, М., 1959.

⁵ А. Варславян, Политика английского империализма буржуазной Литвы (1920—1923), Рига, 1966; X. Арумян, За кулисами «Балтийского союза», Таллин, 1966.

⁶ M. Nowak-Kiełbikowa, Polityka Wielkiej Brytanii wobec Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918—1921. Studia z dziejów ZSSR i Europy Środkowej, t. 6, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.

K. Navickas, apibūdindamas Anglijos politiką kaip priešišką Pabaltijo valstybių siekimams, duoda ištrauką iš Lietuvos atstovų P. Leono ir D. Zauniaus pranešimo Tartu konferencijoje (1919.IX.29—X.1.) (p. 97).

Tačiau pažiūrėkime, kaip buvo toliau. Iš to paties pranešimo aiškėja, kad tokia Anglijos pozicija buvo žinoma Lietuvos buržuazinei vyriausybei prieš Tartu konferenciją. Anglijos atstovas Pabaltijo kraštams pulk. S. Talensas (S. Tallents), dalyvavęs Tartu konferencijoje kaip stebėtojas, Lietuvos delegatams paaiškino, kad reikia atsižvelgti į tai, jog Anglijoje vis daugiau įtakos įgaunančios tos srovės, kurios smerkia Anglijos kišimąsi į Rusijos vidaus reikalus. Įspūdis, jog Anglija nenorinti Pabaltijo valstybių derybų su bolševikais, esąs klaidingas⁷. Į Lietuvos atstovo Latvijoje J. Šliūpo klausimą apie Anglijos poziciją S. Talensas atsakęs, kad Pabaltijo valstybės „... turi pačios laisvai nuspręsti, kokie veiksmai geriausiai tarnaus jų tautiško buvimo išlaikymui. Jos pačios turi laisvai nuspręsti, ar su Tarybų valdžia daryti kokias nors sutartis, o jeigu daryti, tai kokios rūšies šitas susitarimas turėtų būti“⁸.

Nepaisant pakankamai aiškios Anglijos politikos, išdėstytos dar iki A. Denikino ir P. Judeničo sutriuškinimo, buržuazinės Pabaltijo šalių vyriausybės derybas atidėliojo. Joms kėlė susirūpinimą faktas, kad dar ne visos Antantės valstybės „taikos deryboms su bolševikais prijuočančios“, t. y., kad prieš jas, kaip teisingai pastebėjo K. Navickas, griežtai nusistačiusios Prancūzija ir JAV.

Kad reikia diferencijuoti imperialistinių valstybių politiką, rodo dar vienas K. Navicko teiginys. Jis rašo: „1920 m. balandžio 25 d. Amerikos, Anglijos ir Prancūzijos imperialistai metė 730-tūkstantinę buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos kariuomenę prieš Tarybų šalį...“ (p. 122).

Lenkija buvo suvereni valstybė, jos vadovai vykdė ne vien Vakarų imperialistų įsakymus, bet turėjo ir savo siekimų bei interesų, kurių pirmiausia ir žiūrėjo.

Antra, iš minimų imperialistų grupės ir vėl tenka išskirti Angliją. Lenkijos Liaudies Respublikos istorikė M. Novak-Kielbikova, remdamasi faktine medžiaga, teigia, kad Anglijos politiniai veikėjai nepritarė Lenkijos puolimui prieš Tarybų Rusiją⁹. Net Lietuvos buržuazinės vyriausybės oficioze „Lietuva“ ryškiai atsispindi Anglijos neigiama pozicija dėl Lenkijos ruošiamo karo prieš Tarybų Rusiją¹⁰. Anglijos nepritarimas tam karui išryškėjo ir jos derybose su Tarybų Rusija. 1920 m. pavasarį ir vasarą. 1920 m. gegužės mėn. į Londoną atvyko tarybinė prekybinė delegacija,

⁷ CVA, f. 383, ap. 7, b. 55, l. 117.

⁸ Ten pat, l. 133.

⁹ M. Nowak-Kielbikova, min. str., p. 101.

¹⁰ Lietuva, 1920.II.19.

vadovaujama L. Krasino¹¹, liepos mėn.—taikos delegacija, vadovaujama L. Kamenevo¹². Tai žinoma, nereiškė, kad Anglijos vadovams nerūpėjo triuškinamos buržuazinės-dvarininkinės Lenkijos likimas. Kaip žinoma, jie mėgino tarpininkauti tarp Tarybų Rusijos ir Lenkijos, aktyviai svarstė, kaip padėti Lenkijai Spa konferencijoje. Bet ir čia Loid-Džordžas pareiškė savo nepasitenkinimą Lenkijos vyriausybės politika ir padarė jai daugybę priekaištų¹³. Ekonominės ir politinės Anglijos ir Tarybų Rusijos derybos, vykstant Lenkijos—Tarybų Rusijos karui, nebuvo nutrauktos.

Anglijos pozicija dėl Lietuvos derybų su Tarybų Rusija taikos sutarties klausimu, pradėjusi formotis 1919 m. rudenį, 1920 m. buvo išreiškiamą visai aiškiai. Lietuvos delegacija, vykdamą į Maskvą, Rygoje tarėsi su S. Talensu¹⁴. Nėra abejonės, kad jo pritarimą deryboms ji gavo.

Neaiškinant tokios Anglijos pozicijos, pasidaro nesuprantamas K. Navicko teiginys 127 puslapyje, kur jis rašo, kad Anglijos vyriausybė neprieštaravo Lietuvos ir Tarybų Rusijos sutarties pasirašymui 1920 m. liepos 12 d.

Pastabos apie K. Navicko knygą nemažina jos mokslinės vertės. Autorius ėmėsi sunkaus ir atsakingo uždavinio. Jis atliko didelį darbą, nušviesdamas daugelį iki šiol mažai tyrinėtų sudėtingų klausimų. Šia knyga K. Navickas padeda ne tik eiliniams skaitytojams, bet ir istorikams specialistams susiorientuoti tuose be galo painiuose įvykiuose, nustatydamas jų ryšį, tarpusavio priklausomybę ir prieštaravimus. Autorius įnešė svarbų indėlį į naujausių laikų Lietuvos istorijos tyrinėjimus, papildė juos, išskėlė uždavinį toliau nagrinėti sudėtingą ir politiškai aktualią buržuazijos valdymo metų Lietuvos vidaus ir užsienio politikos tematiką.

R. Žepkaitė

K. Varašinskas, Karo sūkuriuose, „Mintis“, Vilnius, 1970, 182 p.+16 p. iliustr., 6000 egz. (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas)

Pastaraisiais metais tarybiniai lietuvių istorikai jau yra išnagrinėję daug svarbių Didžiojo Tėvynės karo istorijos problemų. Nemaža spraga mūsų istoriografijoje iki šiol buvo klausimai apie pasitraukusių į šalies gilumą Lietuvos TSR gyventojų veiklą. Ją iš dalies užpildo K. Varašins-

¹¹ Документы внешней политики СССР, т. 3, М., 1959, p. 17.

¹² Ten pat, p. 80.

¹³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений, т. 3, М., 1965, p. 141.

¹⁴ CVA, f. 383, ap. 7, b. 77, l. 183.

ko knyga. Tokia būtų K. Varašinsko pasirinktos temos ne tik idėjinė, bet ir mokslinė vertė.

Knygai parašyti autorius panaudojo ne tik skelbtus mokslo darbus, atsiminimus, periodinę spaudą, bet ir gausią archyvinę medžiagą. Ypač vertinga Čiuvašijos ATSR, Gorkio, Ivanovo, Jaroslavlio bei Penzos sričių partinių ir valstybinių archyvų medžiaga, kuri mūsų istorinėje literatūroje skelbiama pirmą kartą.

K. Varašinskas plačiai ir nuosekliai nagrinėja gyventojų evakuacijos iš Lietuvos sąlygas ir sunkumus, teisingai parodo, kad pagrindinė sunkumų priežastis buvo netikėtas fašistinės Vokietijos puolimas ir spartus hitlerinės kariuomenės veržimasis į šalies gilumą, dėl ko Lietuvos KP ir Tarybų Lietuvos vyriausybė neturėjo pakankamai laiko ir jėgų organizuoti evakuoti gyventojų ir materialinių vertybių. Operuodamas įdomiais faktais, autorius įtikinamai parodo, kad pasitraukti į šalies gilumą sugebėjo tik nedidelė norėjusių evakuotis respublikos gyventojų dalis.

Knygoje plačiai nagrinėjami evakuotų iš Lietuvos gyventojų įkurdinimo, įdarbinimo ir materialinio aprūpinimo klausimai. Čia atskleidžiama ta didelė pagalba, kurią evakuotiesiems teikė VKP(b) CK ir Tarybinė vyriausybė, parodoma nesavanaudiška vietos gyventojų parama pasitraukusiems nuo okupantų žmonėms, kurie dažnai neturėjo nei maisto, nei drabužių. Taip sunkiomis mūsų šaliai dienomis praktiškai reiškėsi neišardoma tarybinių žmonių draugystė.

Darbe nušviečiama pasitraukusių iš Lietuvos žmonių įvairiapusiška veikla tarybinėje užfrontėje, parodoma, kaip jie, negailėdami jėgų, kiek sugebėjo, įsijungė į darbą užnugaryje, stengdamiesi aprūpinti Raudonąją armiją viskuo, kas buvo būtina priešui sutriuškinti. Čia pateikiama daug epizodų ir žmonių pavardžių, o tai, be abejo, didina knygos vertę.

Pirmą kartą mūsų istorinėje literatūroje taip plačiai nušviesta Lietuvos KP ir Tarybų Lietuvos vyriausybės veikla evakuacijoje, argumentuotai parodoma, kad ir okupacijos metais Lietuva neprarado savo valstybingumo, kad Tarybų Lietuvos vyriausybė atliko savo funkcijas ir sprendė aktualesnius ano meto klausimus: mobilizavo lietuvių tautą į kovą prieš hitlerinius grobikus, rūpinosi evakuotųjų buitinais ir kultūriniais reikalais, ruošėsi atkuriamajam darbui Lietuvoje po jos išvadavimo. Buvo steigiami partinių, tarybinių, komjaunimo, profsąjungų darbuotojų kursai, ruošiami įvairių sričių specialistai išvaduotai Tarybų Lietuvai.

Knygoje daug rašoma apie lietuvių nacionalinės kultūros darbuotojų darbą užfrontėje. Tarybiniai lietuvių mokslo, kultūros, švietimo darbuotojai visas jėgas, visą savo talentą skyrė pagreitinti tarybinės liaudies pergalę Didžiajame Tėvynės kare. K. Varašinskas pažymi, kad tuo metu, kai okupuotoje Lietuvoje buvo griauinama ir naikinama nacionalinė

lietuvių tautos kultūra ir švietimas, tarybinėje užfrontėje, nepaisant karo metų sunkumų, buvo stengiamasi ne tik išsaugoti, bet ir pagausinti lietuvių tautos kultūros lobius.

Autorius gana plačiai rašo apie lietuvių vaikų namus ir lietuviškas mokyklas evakuacijoje, parodydamas, kad, nepaisant įvairiausių sunkumų, evakuoti iš Lietuvos vaikai mokėsi gimtąja kalba.

Apskritai teigiamai vertinant K. Varašinsko knygą, reikėtų padaryti ir kai kurių pastabų.

Autorius, kaip minėjome, panaudojo daug medžiagos iš archyvų, esančių ne mūsų respublikoje. Tačiau nelabai aišku, koks jo rastų tuose archyvuose dokumentų pobūdis, kiek jie patikimi. Įvadinėje darbo dalyje pasigendama dokumentų charakteristikos.

Ne visada galime sutikti su autoriaus vertinimais. Pvz., p. 28 rašoma: „Dėl perdėto budrumo daugeliu atvejų VRLK kordonai neleido Lietuvos gyventojams ir aktyvui trauktis gilyn į šalies teritoriją“. Toks vertinimas gana vienpusiškas. VRLK užkardos tuo metu buvo būtinos. Į mūsų kariuomenės užnugarį priešas siųsdavo diversantus. Jie, stengdamiesi sukelti paniką, vykdė diversijas, terorizavo vietinius civilinius gyventojus. Tai, kad būdavo grąžinami nuo pasienio žmonės, buvo ne taisyklė, bet išimtis.

Kalbėdamas apie pirmųjų karo dienų sunkumus, susijusius su gyventojų evakuavimu, autorius rašo, kad „karinių dalinių vadovybė ne visada informavo vietines partines organizacijas apie susidariusią situaciją“ (p. 10). Reikėtų paaiškinti, kodėl taip buvo daroma. Dažnai dėl objektyvių aplinkybių, susidariusių pirmosiomis karo dienomis, pati karinių dalinių vadovybė tiksliai nežinodavo tikrosios padėties fronte ir dėl to negalėdavo informuoti respublikos partinių organizacijų.

K. Varašinskas teigia, kad 1941 m. birželio 24 d. Vilnių okupavo hiterininkų 3-oji tankų divizija ir 39-asis korpusas (p. 9). Čia autorius daro dvi klaidas. Pirmiausia, knygoje, į kurią autorius duoda nuorodą, nieko nekalbama apie Vilniaus okupavimą. Antra, Vilnių okupavo ne prieš 3-oji tankų divizija, bet 3-osios tankų grupės 39-asis tankų korpusas.

1942 m. V. Krėvė-Mickevičius, okupantų ir lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų verčiamas, padarė viešą antitarybinį pareiškimą. K. Varašinskas, nesiremdamas šiuo faktu, priskiria V. Krėvė-Mickevičių prie okupantų talkininkų (p. 63). Vertinant žmogų, reikia atsižvelgti į faktų visumą, atskleisti priežastis, kodėl jis taip, o ne kitaip pasielgė. To autorius nedaro.

K. Varašinskas daugeliu atvejų vengia remtis jau išėjusiomis kitų autorių knygomis, o, panaudodamas archyvinę medžiagą, bando atrasti tą, kas seniai jau yra žinoma. Tai ypač pastebima ten, kur autorius kalba apie partizanų judėjimą Lietuvoje, 16-ąją Lietuviškąją šaulių diviziją,

lietuvių tarybinių rašytojų veiklą Didžiojo Tėvynės karo metais. Kitokiu atveju autorius būtų išvengęs nemažai netikslumų ir klaidingų teiginių.

Autorius daro išvadą, kad žydai iš Lietuvos TSR gyventojų sudarė daugiau, negu trečdaliį pasitraukusiųjų į šalies gilumą (p. 35). Tokia išvada kelia kai kurių abejonių. Pirma, pats autorius nepajėgė nustatyti tikslaus evakuotųjų skaičiaus. Antra, autorius teigia, kad 1943 m. sausio 1 d. Lietuviškojoje divizijoje buvo 2971 žydų tautybės karys, tačiau nepasakė, kad ne visi jie buvo kilę iš Lietuvos.

Kartais autorius ima skirtingų laikotarpių skaičius ir iš to daro apibendrinimus. Pvz., p. 71 rašoma: „1942 m. gegužės 22 d. divizijoje jau buvo 12 398 kariai. 1943 m. pradžioje pulkuose (be pulkų buvo ir specialūs daliniai.—*J. D.*) kovojo (dar nekovojo, nes divizija tuo metu nebuvo fronte.—*J. D.*) 1378 komunistai ir 1718 komjaunuolių, t. y. kas ketvirtas divizijos karys buvo komunistas arba komjaunuolis“. Žinome, kad 1943 m. sausio 1 d. Lietuviškojoje divizijoje buvo iš viso 10 251 karys. Taigi tuo metu kas trečias, o ne kas ketvirtas divizijos karys buvo komunistas ar komjaunuolis.

Knygoje yra ir daugiau netikslumų. Antai, formuojant 16-ąją Lietuviškąją šaulių diviziją, J. Macijauskas buvo ne generolas majoras (p. 70), o pulko komisaras, Lietuviškoji divizija Siauliu nevadavo (p. 72), gynė jau išvaduotus Siaulius, ne veikiančioji Raudonoji armija (p. 72), o veikiančioji kariuomenė ir pan.

Knygoje pateikiama daug lentelių, tačiau nė viena iš jų neaptarta, jos nenumeruotos, nepasakoma, kokių principu sudarytos ir pan.

Nepaisant šių pastabų, K. Varašinsko knyga „Karo sukuriuose“ yra vertingas indėlis į Didžiojo Tėvynės karo istoriografiją.

J. Dobrovolskas

A. Daniliauskas, Siaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, „Mintis“, Vilnius, 1970, 191 p., 800 egz. (Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas).

Darbo pagrindas yra 1965 m. autoriaus apginta kandidatinė disertacija apie Juodupės vilnionių audinių fabriko „Nemunas“ darbininkų kultūrą, po to dar papildyta nauja medžiaga iš Biržų audinių fabriko „Siūlas“, Rokiškio žemės ūkio mašinų gamyklos ir Panemunėlio linų apdirbimo fabriko. Darbo uždavinys pratarinėje taip nusakytas: „vietinių ir tarptautinių elementų sąveikos materialinėje kultūroje ypatumai ir etninių tradicijų dėsninumų klausimai“.

Siems klausimams nušviesti autorius ėmė keturias materialinės kultūros sritis: gyvenamuosius namus, butų įrengimą, drabužius, maistą.

Įvade nušviečiama šiaurės rytų Lietuvos įmonių darbininkijos istorija. Čia apžvelgiama pramonės ir urbanizacijos raida, darbininkų kadru charakteristika, jų materialinė padėtis, gamybinė buitis. Be reikalo 11-me puslapyje pažymėta, kad šiame skyrelyje bus liečiamas ir visuomeninis gyvenimas,— to nerandame.

Temos nagrinėjamos, laikantis istorinio nuoseklumo. Neapsiribojama vien buržuazinio ir tarybinio laikotarpio materialinės kultūros charakteristikomis, o kiekvienu atveju parodoma jos raida atskirais dešimtmečiais, pasekami pakitimai, vykę abiejų pasaulinių karų ir pokarių metais, tuo būdu duodamas dinamiškas darbininkų kultūros plėtojimas. Autorius aiškina ypatumus, pasireiškusius įvairiuose sluoksniuose — pusiau proletarų, proletarų, aukštos kvalifikacijos darbininkų, taip pat pažymi atskiruose miestuose susidariusius savitus kultūros reiškinius. Neužmirštama aptarti ir tyrinėtoje teritorijoje dirbusių rusų darbininkų kultūra.

Pirmieji šiaurės rytų Lietuvos pramonės darbininkai gyveno aukštaitiško tipo pirkiose, kambarius jose pasidarydami pertvaromis. Iš lokaliųjų savitumų pažymėti Juodupės darbininkų 1907—1924 metų bendrabučiai. Darbininkų pasistatydintus namus autorius skirsto į dvi pagrindines grupes: 1) kompaktinio plano namas, kryžmiškai padalytas į keturias patalpas, su dviem išėjimais į lauką, 2) trijų ar keturių patalpų namas su lentų pertvaromis ir vienu išėjimu į lauką. Trumpai aptariamos konstrukcinės namų detalės. Dalis darbininkų nuomojo po vieną bendros paskirties kambarį, arba kambarį ir virtuvėlę. Pokario metais (iki 1950 m.) tyrinėtoje teritorijoje atstatoma tai, kas buvo sugriauta per karą. Šeštajame dešimtmetyje statybos reglamentacija pavesta architektams. Pastaraisiais metais vis daugiau statoma daugiabučių komunalinių ir žinybinių namų. Dalis darbininkų gyvena žinybiniuose bendrabučiuose.

Skyriuje apie butų įrengimą nagrinėjami du klausimai: 1) patalpų vidus, jo pakitimai, 2) miesto ir kaimo kultūros sąveikos. Per pirmuosius šio amžiaus keturis dešimtmečius darbininkų baldų komplektas gerokai pakito: nyko kai kurie tradiciniai baldai, plito anksčiau retai tenaudoti, pasirodė nauji baldai. Reiškėsi bendros visai Lietuvai baldų puošimo tendencijos — iš pradžių pseudobarokinės, vėliau konstruktyvinės. Šiuo metu darbininkų butų baldus autorius skirsto į penkias skirtingo stiliaus grupes.

Atitinkamų laikotarpių madoms pasidavė ir darbininkų naudoti audiniai bei mežginiai. Pramonės darbininkų drabužių raida šiaurės rytų Lietuvoje, palyginus su stambesniais industrijos centrais, turėjo savo ypatumų. XX a. pradžioje juos nulėmė du veiksniai: 1) darbininkai buvo telkiami iš aplinkinių kaimų, 2) dažnai jie ir toliau gyveno valstietiškoje aplinkoje, dalyvavo žemės ūkio gamyboje. Tačiau fabriko darbo sąlygos vertė tam darbui nepritaikytus kaimietiškus drabužius keisti pagal mies-

to darbininkų dėvėtus pavyzdžius. Suprastėjo apranga sunkiais pirmojo pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais. Trečiajame dešimtmetyje susiformavę drabužiai išbuvo visą buržuazinį laikotarpį. Tuo metu darbininkai juos turėjo trejopus: darbinius, kasdieninius (vilkėtus namuose) ir išvežinius. Išnagrinėjus atskiras vyrų ir moterų drabužių dalis (medžiagą, formas), išaiškinama ir kaip jie būdavo įsigijami: kas siūta vietos amatininkų, kas pirқта ar namie išsiausta. Amatininkai siuvėjai tuo metu siūdavo pagal anglišų, vokiškų ar prancūziškų madų žurnalų siūlomus pavyzdžius (lietuviškieji žurnalai irgi perteikdavo tarptautinius fasonus). Vyrų drabužiai buvo pastovesnių formų, moterų fasonai keisdavosi daug greičiau. Antrojo pasaulinio karo metais darbininkų drabužiai būdavo persiuvami, keičiami į maisto produktus. Pokario metais Juodupės audinių fabriko darbininkai kartais pasitraukdavo iš gamyklos ir imdavo namie uždarbauti, ausdami pusiau žakardinėmis staklėmis.

Pokario metais imta dėvėti karinės aprangos drabužių dalys, fabrikiniai vatinukai, vadinamosios šimtasiūlės. Tekstilės pramonės atkūrimas ir išaugimas 6-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje išstūmė namie austus drabužius. Dabartiniai drabužiai irgi skirstomi į tris grupes: darbiniai, kasdieniniai ir išvežiniai. Pastaruoju metu atsirado naujų drabužių formų, apskritai padaugėjo ir drabužių, ir avalynės. Autorius pažymi, kaip įvairaus amžiaus ir lyties darbininkai reaguoja į greit besikeičiančias miestų madas: konservatyviškesni vyresnio amžiaus žmonės, greit naujų madų griebiasi jaunimas, ypač merginos.

Juodupės darbininkų mitybos vietiniai savitumai pasireiškė XX a. pirmaisiais trimis dešimtmečiais. Nevedusieji, sudarę daugumą, maitinosi fabriko valgykloje. Joje buvo trys stalai su skirtingais patiekalais: 1) šeiminių, meistrų ir tarnautojų, 2) aukštos kvalifikacijos darbininkų, 3) eilinių darbininkų. Už maitinimąsi būdavo atskaitoma iš atlyginimo. Po pirmojo pasaulinio karo, kai darbininkai ėmė piktintis tokia maitinimo sistema, fabriko valgykla nustojo veikusi.

XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose pagal mitybos savitumus darbininkai skirstomi į dvi grupes: pusiau proletarus, susijusius su žemės ūkiu, ir proletarus. Pirmosios grupės mityba buvo panaši į rytų Lietuvos valstiečių maistą. Proletarų valgiai jau skyrėsi nuo tradicinio valstiečių maisto. Jų grupėje autorius atskirai aptaria kaimo vietovėse ir miestuose gyvenusiųjų, aukštos kvalifikacijos ir eilinių darbininkų mitybą. Sunku su maistu darbininkams buvo antrojo pasaulinio karo ir keletais pokario metais. Ieškant išėities, jiems būdavo skiriami daržai, steigiami pagalbiniai ūkiai, valgyklos. Mityba sunormalėjo 6-jame dešimtmetyje. Daugiau darbininkų ėmė maitintis valgyklose. Tačiau svarbiausia ir

šiuo metu buvo namie pasigamintas maistas, produktais apsirūpinant par-dotuvėse, rečiau turguje ar patiems išsiauginant daržovių.

Šiuolaikiniame šiaurės rytų Lietuvos darbininkų (ir lietuvių, ir kitų tautybių) maiste yra kiek likę savitų etnografinių bruožų. Tačiau pasireiš-kia ir kita, dar ryškesnė tendencija: pastaruoju metu darbininkų mityba gerokai nutolo nuo tradicijos. Dabartiniame darbininkų valgio meniu ga-lima rasti ir tradicinių lietuviškų, ir kitoms Europos ir net užeuropio tau-toms būdingų valgių.

Knygoje yra išsamios santraukos rusų ir anglų kalbomis, taip pat pri-dedamas platus literatūros sąrašas; tik be reikalo lietuvių, estų ir latvių etnografijos bruožai (Lietuvių etnografijos bruožai, Vilnius, 1964; Abriss der estnischen Volkskunde, Tallin, 1964; Latviešu etnogrāfija, Rīgā, 1969) jame išskaidomi atskirais skyriais. Pačiame darbe ne sykį rašoma apie tai, ko tiriamojoje vietoje autorius nerado: „čia beveik nerandama komodų“ (p. 65), „nepaplito tada Juodupėje, Panemunėlyje ir taburetės“ (ten pat), „tiriamosios apylinkės nepasiekė „jugendo“ stilius“ (p. 68). Toliau mini-ma, kad lietuviško stiliaus baldų šiaurės rytų Lietuvos miestų buržuazija nepripažino (p. 74), kad nepaplito darbininkų butuose minkštos kėdutės (p. 80), o biržiečių audiniuose nenaudojami lelijų motyvai (p. 84). Tai tik bereikalingas teksto perkrovimas.

Iki šios knygos lietuvių darbininkų buities tematika buvo tik R. Mer-kienės¹ ir A. Daniliausko² straipsnių. A. Daniliausko studija — pirmoji et-nografinė monografija apie Lietuvos darbininkų kultūrą ir buitį. Joje iš-nagrinėti kiekybiniai ir kokybiniai darbininkų gyvenamųjų patalpų, dra-bužių, maisto pakitimai, įvykę Tarybų valdžios metais.

V. Milius

¹ R. Merkienė, Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (1. Kadry formavimasis, jų kilmė ir sudėtis), MADA, 1965, t. 1, p. 135—156; Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (2. Seimos su-dėtis ir organizacija), MADA, 1965, t. 1, p. 157—172; Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (3. Maistas), MADA, 1966, t. 1, p. 121—140; Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (4. Gyvenamieji namai), MADA, 1966, t. 2, p. 243—264; Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (5. Butų interjerai), MADA, 1966, t. 3, p. 167—183; Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitis ir kultūra (6. Drabužiai), MADA, 1967, t. 2, p. 137—156; Grigiškių gyvenvietė, Kraštotyra, V., 1966, p. 83—89; Основные черты интерьера квартир рабочих Григишкского опытно-бумажного комбината, Конференция молодых ученых, посвященная 25-летию Советской Литвы, Тезисы докладов, История, Вильнюс, 1965, p. 88—90; Быт рабочих поселка Григишкес (Тракайский рай-он), Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспеди-ций 1964—1965 гг., Вильнюс, 1966, p. 41—44.

² A. Daniliauskas, Juodupės (Rokiškio raj.) valstybinio vilnionių audinių fab-riko „Nemunas“ darbininkų gyvenamųjų patalpų raida 1907—1961 metais, ILKI, t. IV, 1964, p. 13—32; Kai kurie Lietuvos pramonės darbininkų gyvenamųjų patalpų raidos bruožai, Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967, p. 218—221; Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX—XX amžiais (I. Pastatai), MADA, 1968,

С. А. Подокшин, Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы (вторая половина XVI—начало XVII в.), Минск, 1970, 223 p., 1300 egz.

Tarybiniams istorikams ypač įdomi yra radikaloji reformacijos kryptis — liaudiškoji reformacija. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) jai atstovavo arionų judėjimas. Jį ir nagrinėja baltarusių mokslininkas S. Podokšinas.

Nors iš knygos antraštės atrodo, kad bus kalbama apie visas reformacijos sroves, tačiau autorius visai neličia liuteronų, o kalvinistams skiria 8 puslapius, ir tik tam laikotarpiui, kai iš jų pradėjo išsiskirti radikaloji kryptis — arionizmas. Tad iš esmės autorius pateikė skaitytojui knygą ne apie reformaciją, bet apie arionus ir jų visuomeninę mintį Lietuvoje ir Baltarusijoje XVI a. antrojoje pusėje—XVII a. pradžioje.

Iki šiol dar nebuvo išleista specialaus leidinio, apimančio arionų judėjimo visumą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, nors yra nemažai lenkų istorikų rašytų monografijų apie atskirus veikėjus. Turime jau ir trumpą arionų judėjimo apžvalgą Lietuvoje. Todėl S. Podokšino knyga užpildo šią spragą reformacijos istoriografijoje.

Pirmojoje knygos dalyje apžvelgiama arionų judėjimo istorija LDK, antrojoje — nagrinėjama jų pasaulėžiūra, jos pagrindinės srovės. Atskirai aptiriamos erezijos LDK pravoslavų bažnyčioje ir jų pasaulėžiūros ryšys su radikaliąja reformacijos kryptimi.

Šios knygos pagrindas — kandidatinė disertacija, skirta skaityti ir platesniam skaitytojų ratui.

S. Podokšinas gana plačiai nagrinėja reformacinio judėjimo Baltarusijoje ir Lietuvoje priežastis, ypač įtikinamai atskleidžia to meto atskirų socialinių sluoksnių visuomenines-psichologines priežastis prisijungti prie reformacinio judėjimo.

Labai įdomus yra skyrelis, kuriame kalbama apie Baltarusijos ir Lietuvos reformatų santykius su kaimyninių valstybių liaudiškąja reformacija ar opoziciniu judėjimu viešpataujančiai bažnyčiai. Šie ryšiai nagrinėjami tuo požiūriu, kiek jie galėjo turėti įtakos „Lietuvos brolių“ (taip bu-

t. 2, p. 131—144; Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje—XX a., MADA, 1969, t. 1, p. 131—146; Kauno proletarų gyvenamosios patalpos XIX—XX amžiais (2. Interjero dekoras), MADA, 1969, t. 3, p. 107—121; К вопросу об изучении культуры и быта литовских рабочих, Советская этнография, 1962, № 5, p. 41—47; Изучение культуры и быта промышленных рабочих северо-восточной Литвы в 1963—1965 гг., Материалы к отчетной конференции археологических и этнографических экспедиций 1964—1965 гг., Вильнюс, p. 39—41; Проблемы этнографического изучения материальной культуры промышленных рабочих Литвы, 20 лет, Вильнюс, 1968, p. 137—144; Развитие декора жилищ рабочих-текстильщиков поселка Юодупе в 1907—1962 гг. (Литовская ССР, Рокишкский район), Этнографическое изучение быта рабочих, М., 1968, p. 119—150.

vo vadinami LDK arionai) pasaulėžiūrai. Autorius kruopščiai surinko žinias apie Rusijos laisvamanių ir eretikų (ypač racionalistų) ryšius su LDK reformacija. Pažymėtina, kad šaltinių apie tai labai nedaug teišlikę, ir autoriui dažnai teko spręsti iš šykščių ir trumpų užuominų. Dėl to daugelis sprendimų lieka hipotezėmis. Tad gal kiek per drąsu yra teigti, kad panašios mintys skirtingose teritorijose galėjusios atsirasti įtakos būdu, nors nėra tikrų žinių apie kontaktus tarp jas reiškusių asmenų ar jų aplinkos. Skaitytojas, pavyzdžiui, iš cituojamų nuosaikaus rusų eretiko Artemijaus žodžių (p. 27), pasakytų XVI a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje, gali susidaryti visai kitokį vaizdą, negu teigia autorius. Iš tos citatos išeitų, kad Artemijus buvo menkai informuotas apie LDK reformatų sroves, ir todėl jo žodžiai neturėtų būti cituojami rusų racionalistinės ererezijos įtakos „Lietuvos brolių“ pasaulėžiūrai įrodyti.

Autorius parodo, kaip iš kalvinistų judėjimo išsiskyrė atskira srovė — arionai, kurie XVI a. 7-ajame dešimtmetyje sudarė jau atskirą bažnytinę organizaciją. Jis aptaria pagrindinių veikėjų — Petro Gonenziečio, Martyno Čechovico, Simono Budnio, Jono Licinijaus, Namislovskio, Gžegožo Pavlo ir daugelio kitų biografijas, jų pažiūrų evoliuciją ir tarpusavio santykius. Išskiria kelis arionų judėjimo istorijos ir pažiūrų evoliucijos etapus.

S. Podokšinas įžvalgiai pastebėjo, kad 1563 m. Vilniaus seimo privilegija, sulyginusi kitatikių (reformatų, pravoslavų) ir katalikų teises, garantavo tikėjimo laisvę tik feodalams ir visai nelietė miestiečių — potencialiai artimiausio reformacijai luomo. Tuo būdu reformacija miestuose ir patys miestiečiai reformatai teisiškai neturėjo kaip gintis prieš kontrreformaciją. Tai, be abejo, padeda išaiškinti reformacijos žlugimo priežastis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Pagrindinį dėmesį autorius koncentruoja į arionų pažiūras. Aptardamas įvairias jų pakraipas, jis lygina jas su analogiškais reiškiniiais Vakarų Europoje, atskleidžia „Lietuvos brolių“ pažiūrų savitumus priklausomai nuo konkrečių to meto socialinių procesų, pastebi, kaip antruoju arionų judėjimo laikotarpiu (XVI—XVII a. sandūroje) nutyla jų socialinių pažiūrų „revoliuciniai tonai“. Autorius išryškina racionaliuosius jų visuomeninės minties elementus, jų reikšmę to meto ateistinių pažiūrų formavimuisi, požiūrį į feodalinę visuomenę, karus, į mokslo ir pasaulio pažinimą, į toleranciją.

Šaltinių panaudojimo požiūriu, šis darbas sintezuoja žinias, jau skelbtas mokslinėje literatūroje. Autoriaus cituojami Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvo dokumentai (MA bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 40) nedaug tesuteikia naujų žinių arionų judėjimo istorijai nušviesti. Pagrindiniai šaltiniai šiai knygai yra XVI a. arionų ir poleminių literatūra.

Originaliausi autoriaus pastebėjimai padaryti, remiantis S. Budnio veikalais.

Vargu ar galima sutikti su tuo, kaip autorius žiūri į istoriografinę reformacijos amžininkų — A. Vengerskio, S. Liubeneckio, Ch. Sandijaus — darbų vertę. Juos reikėtų aptarti ne tik tuo požiūriu, ką jie vertino reformacijoje — teologines ar socialines pažiūras, — bet pirmiausia kaip šaltinius. Tuo labiau, kad pats S. Podokšinas jais ir remiasi kaip vertingais šaltiniais.

Nors S. Podokšinas imasi nagrinėti arionų judėjimą Baltarusijoje ir Lietuvoje, tačiau Lietuvai čia skiriama nedaug dėmesio, nurodoma tik ta faktinė medžiaga, kuri yra būtina, nagrinėjant arionų veiklą Baltarusijoje. Pirmosios žinios apie reformacijos plitimą pateikiamos Baltarusijoje (1535 m.), o apie reformaciją Lietuvoje kalbama tik nuo 1553 m. Tuo tarpu pirmieji reformacijos simptomai Lietuvoje, taip pat kaip ir Baltarusijoje, žinomi nuo 1535 m., o 1539—1542 m. Vilniuje jau veikė reformatų mokykla.

Kadangi labai nedaug tėra išlikusių žinių apie arionų santykį su LDK valstiečiais, gaila, kad knygoje nurodytas tik vienas bajoras arionas Čapličas, atleidęs XVI a. valstiečius nuo kai kurių prievolių. Šias žinias papildytų jau 1962 m. T. Vasilevskio paskelbtas Ostafijaus Valavičiaus testamentas (1587 m.), kuriuo Valavičius paleido didelių savo dvarų Baltarusijoje ir Lietuvoje valstiečius į laisvę ir perdavė juos didžiojo kunigaikščio jurisdikcijai¹.

Apžvelgiant kalvinistų bendruomenes Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, Lietuvoje teminimos tik Vilniaus, Kėdainių ir Biržų (knygoje virtusių Bižais) kalvinistų bažnyčios, nors Šiluvos, Papilio, Salamiesčio bendruomenės buvo ne mažesnės, o už kai kurias ir daug didesnės.

Toliau, ar vertėjo autoriui arionų skaičiui nustatyti imti visą Žečpospolitą. Juk kalbama tik apie Baltarusijos ir Lietuvos arionus. Tie patys autoriaus naudoti H. Merčingo ir V. Urbano duomenys rodo, kad arionų bendruomenių 1562—1662 m. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos karalystei atitekusiuose rusų ir baltarusių žemėse buvo apie 54 (S. Podokšinas operuoja skaičiumi 171). Kalbant apie Baltarusijos ir Lietuvos arionus, nurodomos visos Žečpospolitos arionų bažnyčios, ir todėl skaitytojui gali susidaryti klaidingas įspūdis apie arionų judėjimo mastą.

Knygoje pasitaiko redakcinių netikslumų: neišlaikytas principas rašyti visų XVI—XVII a. spaudinių pavadinimus originalo kalba, spaudinių lotyniški pavadinimai duodami greta išverstų į rusų kalbą pavadinimų,

¹ T. Wasilewski, Testament Ostafiego Wołłowicza, Odrodzenie i reformacja w Polsce, t. VII, Warszawa, 1962, p. 110.

o lenkų kalba išėjusios knygos rašomos tik rusiškai. Skaitytojai nebegalės susirasti paminėtų spaudinių bibliografijose, o, antra vertus, pasidaro nebeaišku, kokia kalba rašė minimi veikėjai. Tai ypač liečia S. Budnį.

Knygoje galėtų būti daugiau cituojama iš pirminių šaltinių. Bet pasitaiko ir taip, kad, cituojant dokumentą, nurodomas archyvas, tuo tarpu tas dokumentas jau net kelis kartus yra skelbtas. Taip atsitiko su Kalvino laišku Vilniaus reformatų bendruomenei 1561.X.9², kuris yra skelbtas ir originalo rašyba, ir išverstas, jo yra ir fotokopija.

S. Podokšino knyga, nagrinėjanti arionų judėjimo visumą Baltarusijoje ir Lietuvoje, įdomus ir vertingas darbas reformacijos istoriografijoje. Jis susintetino turimas istorinėje literatūroje žinias apie arionus, įvertino atskirų arionų judėjimo srovių pasaulėžiūrą.

I. L u k š a i t ė

Z. Ł u k a w s k i, Polacy w rosyjskim ruchu socjaldemokratycznym w latach 1883—1893, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1970 (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCXLI, Prace Historyczne, zeszyt 31), 150 p., 600 + 80 egz.

Apie XIX a. rusų ir lenkų revoliucionierių ryšius rašė nemažai tarybinių ir Lenkijos Liaudies Respublikos istorikų. Daugiausia šie ryšiai nagrinėti ligi „Narodnaja Volia“ ir „Proletariato“ veikimo pabaigos. Zigmunto Lukavskio knyga „Lenkai Rusijos socialdemokratiniam judėjime 1883—1893 metais“ skirta mažiau tyrinėtam pradiniam socialdemokratinio judėjimo etapui.

Ši knyga Lietuvos istorikui yra įdomi daugiausia dviem požiūriais. Pirmą, Lietuvoje anuomet bendravo rusų bei lenkų revoliucionieriai (žinoma, su lietuvių revoliucionieriais), nes socialdemokratinio judėjimo esmė iš pat pradžių buvo internacionalinė. Antra, Lietuvos bajorija, susiklosčius istorinėms aplinkybėms, atskilo nuo lietuvių tautos kamieno. Iš smulkiosios bajorijos, savo turtine padėtimi ne tiek jau daug tesiskyrusios nuo valstiečių ir kentusios sunkią tautinę priespaudą, XIX a. išėjo daug inteligentų revoliucionierių. Daugelis jų ypač aktyviai pradėjo veikti, būdami Rusijos universitetų studentai. Pažangiausia jų dalis suprato, kad tik darbininkų klasė pajėgs pakeisti autokratinį režimą. Rusų miestuose įgytą patyrimą jie panaudojo ir sugrįžę į savo kraštą.

Spalio revoliucijos Centriniam valstybiniame archyve (Maskvoje) yra carinės Rusijos vidaus reikalų ministerijos kasmetinės „Svarbiausiųjų

² Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae, ser. I, zeszyt. I, Wilno, 1925, p. 1—7.

kvotų, užvestų imperijos žandarų valdybose, dėl valstybinių nusikaltimų apžvalgos“. Čia trumpai apibūdinama susektų organizacijų veikla, nurodoma, kas jose dalyvavo (biografiniai duomenys), kartais ir tautybė. Z. Lukavskis šiomis „Apžvalgomis“ pasinaudojo, išsiaiškindamas, kokie ir kur Rusijoje veikė lenkų revoliucionieriai. Autorius nemažai medžiagos rado to paties archyvo stambaus Policijos departamento fondo bylose ir TSRS Centrinio valstybinio istorijos archyvo (Leningrade) Teisingumo ministerijos fonde. Panaudotas taip pat Senųjų aktų centrinio archyvo (Varšuvoje) ir Partijos istorijos instituto prie Lenkijos Jungtinės darbininkų partijos CK archyvo Lenkų socialistų partijos fondas. Lietuvos TSR Centriniam valstybiniame istorijos archyve Vilniuje, kur yra gana daug medžiagos apie lenkų ir rusų revoliucionierių ryšius 1883—1893 m., autorius nesilankė. Nežinoma jam taip pat buvo ir toji literatūra lietuvių kalba, kurioje ši medžiaga iš dalies panaudota¹.

Savo studijoje Z. Lukavskis nagrinėja lenkų studentų ir darbininkų dalyvavimą, propaguojant socializmo idėjas Peterburge, lenkų veikimą Rusijos socialdemokratų rateliuose provincijoje, jų dalyvavimą, platinant socialistinę literatūrą, ir šios literatūros panaudojimą bei pritaikymą Rusijoje.

Autoriaus duomenimis, 9-ajame dešimtmetyje Rusijos imperijos (be Lenkijos Karalystės) aukštosiose mokyklose mokėsi apie 2200 lenkų studentų. Daugiau kaip pusė iš jų buvo Peterburge (apie 18% visų studentų).

Daug lenkų studentų dalyvavo 9-ojo dešimtmečio pabaigoje susikūrusioje socialdemokratų organizacijoje, vadinamoje Brusnevo grupe. Jos įkūrimą autorius sieja su lenkų Bronislavo Lelevelio, Gabrieliaus Rodzevičiaus, Juozapo Buračevskio ir kitų veikla. Pasirodo, kad G. Rodzevičius, kilęs iš Daugpilio, gimnaziją baigė Vilniuje, studijavo Peterburgo universitete, nebaigęs studijų dirbo geležinkelio kontrolieriumi. J. Buračevskis buvo Ukmergės apskrities valstiečio sūnus, baigęs Vilniaus realinę mokyklą, studijavo Peterburge Technologijos institute. Tą pačią realinę mokyklą baigė ir šio instituto studentas, aktyvus Brusnevo grupės dalyvis Vaclovas Cyvinskis (kilęs iš Vilniaus gub. bajorų). Anot Z. Lukavskio, Technologijos institute tuomet, 1887—1889 m., buvo apstu studentų, atėjusių iš Vilniaus realinės gimnazijos ir simpatizuojančių revoliuciniam judėjimui.

Brusnevo grupės dalyviai lenkai dirbo propagandinį darbą tarp studentų ir Peterburgo darbininkų, palaikė ryšius su Vilniaus socialdemokratais. Be to, grupė turėjo įtakos Technologijos institute veikusiam „Lenkų, lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių jaunimo rateliui“, kurio tikslas —

¹ P. Freidheimas, Marksizmo-leninizmo pradininkų veikalai Lietuvoje, V., 1964; V. Merkys, Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje, V., 1967.

liaudies masių švietimas (per atostogas studentai platino literatūrą ir kt.). Šiam rateliui tuomet priklausė baltarusių poetas vilnietis Adomas Gurinovičius, Bronislovas Urbanavičius (1892—1893 m. jau veikė Vilniuje) ir nemaža kitų, vienaip ar kitaip susijusių su Lietuva. Kai kurie ratelio dalyviai tapo marksizmo šalininkais.

Iš tos Z. Lukavskio studijos dalies, kur rašoma apie lenkų dalyvavimą socialdemokratinuose rateliuose provincijoje, įdomiausi mums yra skyreliai apie Vaclovo Sielickio ratelį Vilniuje ir ratelius Kazanėje, Tartu ir Rygoje.

V. Sielickio socialdemokratinio ratelio istoriją autorius nušvietė, daugiausia remdamasis suimtų šio ratelio dalyvių kvotos duomenimis, pasiūstais iš Vilniaus į policijos departamentą ir teisingumo ministeriją. Vis dėlto ir čia yra kai kurių lietuvių istorinėje literatūroje dar nenušviestų detalių. Pasirodo, kad V. Sielickis turėjo dar du brolius, Juozapą ir Joną, kurie studijavo Peterburge. Juos abu policija įtarė revoliucine veikla. Galimas daiktas, kad būtent vyresnieji broliai paskui save patraukė ir Vaclovą. Įdomūs V. Sielickio ryšiai su Kačorovskio—Beliajevo narodnikų grupe Peterburge. 1888 m. gegužės mėn. V. Sielickis buvo nuvykęs į Peterburgą, tarėsi su M. Beliajevu ir pabrėžė, kad vilniečiai laikosi socialdemokratų programos, bet nesutinka su teroristine kova. Jei peterburgiečiai neatsisakysią teroro taktikos, V. Sielickis žadėjo nutraukti su jais visus ryšius.

Kaip atsirado ryšiai tarp Vilniaus ir Peterburgo, autorius nenagrinėja, nes, matyt, nepastebėjo to proceso, kada šis V. Sielickio—L. Jogicheso ratelis 1887 m. išsiskyrė iš A. Gnatovskio narodovolcų ratelio. Čia autoriui nemažai galėjo padėti Ch. Rapoporto², L. Akselrod-Ortodoks³ ir T. Koppelzono⁴ atsiminimai.

Iš slaptų studentų ratelių Kazanėje autorius daugiausia domisi Alfonso Moravskio (vėliau jis buvo vienas iš Lietuvos socialdemokratų partijos kūrėjų) rateliu. A. Moravskis jau buvo pradėjęs reikštis Charkovo Veterinarijos instituto studentų rateliuose, daugiausia narodnikų krypties. 1889 m. pradžioje palikęs Charkovą, jis persikėlė į atitinkamą aukštąją mokyklą Kazanėje. Čia, anot Z. Lukavskio, A. Moravskis greit suorganizavo studentų ratelį. Kaip prisimena vienas tokių 9-ojo dešimtmečio pabaigos ratelių dalyvis M. Grigorjevas, „besimokančiam Kazanės jaunimui tuomet žinomiausi buvo M. Berezino ir Moravskio rateliai. Prie pirmojo

² X. Л. Раппопорт, Воспоминания о деле 1-го марта 1887 года, Красная летопись, М.—П., 1922, № 5.

³ Л. Аксельрод-Ортодокс, Из моих воспоминаний, Каторга и ссылка, кн. 63, М., 1930.

⁴ Т. М. Копельзон, Еврейское рабочее движение конца 80-х и начала 90-х годов, Революционное движение среди евреев, сб. I, М., 1930.

telkėsi narodnikų, o prie antrojo — narodovolcų krypties rateliai“.⁵ A. Moravskis ieškojo kontaktų su kitais tos krypties rateliais: 1890 m. jis užmezgė ryšį su Kačorovskio-Beliajevo rateliu Peterburge.

Kaip žinoma, Kazanėje tuomet jau buvo susidaręs centrinis socialdemokratinis N. Fedosejevo ratelis. Jis, be abejo, turėjo veikti ir A. Moravskio ratelį.

Z. Lukavskis, remdamasis M. Mandelštamo atsiminimais⁶, kelia mintį, kad tuomet A. Moravskis galėjo bendradarbiauti ir su V. Leninu.

Iš Tartu studentų ratelių autorius naujų įdomių duomenų duoda apie Veterinarijos instituto auklėtinį (vėliau žinomą veterinarijos specialistą Lietuvoje) Elijošių Nonevičių, aktyviai veikusių viename iš šių ratelių 1889—1892 metais. Rygos Technologijos institute svarbiausiam revoliuciniam rateliui, kur dalyvavo lenkų studentai, vadovavo vilnietis Augustinas Vrublevskis (ratelis veikė 1888—1892 m.). Anot Z. Lukavskio, A. Vrublevskis iš visų šio ratelio dalyvių buvo labiausiai marksistinių pažiūrų. Ratelis turėjo savo litografiją, vėliau ir spaustuve.

Autorius nemažai rašo apie tai, kaip lenkų studentai, naudodamiesi savo ryšiais Lenkijos Karalystėje ir Lietuvoje, gabenო iš šių kraštų ir iš užsienio marksistinę bei kitą nelegalią literatūrą į Rusijos gilumą ir ten ją skleidė. Daug šiame darbe padėjo ir Vilniaus marksizmo šalininkai.

Vienas iš aktyviausių nelegalios literatūros leidimo bei jos gabenimo organizatorių buvo lenkų jaunimo ratelio Maskvoje dalyvis Marijonas Abramovičius, kilęs iš Tverės. Jis užmezgė ryšius su spaustuvininku ir knygyno savininku Tilžėje Martynu Jankum, kuris 1892 m. išspausdino jam kelias S. Mendelsono, S. Dikšteino brošiūras lenkų ir baltarusių kalbomis. M. Abramovičiaus parūpintą literatūrą per sieną pergabenti padėdavo M. Jankaus pažįstami knygnešiai.

Baigdamas autorius pabrėžia, kad lenkų inteligentai, kilę iš vakarų gubernijų ir įsitraukę į revoliucinę veiklą, suartėdavo su vietos, taigi ir lietuvių, darbo žmonėmis, dirbdavo jų naudai ir netgi galutinai virsdavo lietuviais ar baltarusiais.

Apskritai, Z. Lukavskio knyga naujais aspektais ir ryškiau nušviečia kai kuriuos dar nepakankamai ištirtus socialdemokratinio judėjimo formavimosi, marksizmo ir narodnikystės šalininkų idėjinio atsiribojimo, įvairiausių Rusijos imperijos revoliucionierių bendradarbiavimo klausimus.

V. M e r k y s

⁵ М. Г. Григорьев, Воспоминания о Федосеевском кружке в Казани (1888—1889), Начало рабочего движения и распространения марксизма в России (1883—1894 годы). Документы и материалы, М., 1960, р. 309.

⁶ А. И в а н с к и й, Молодой Ленин. Повесть в документах и мемуарах, М., 1964, р. 468—469.

A. St. Radziwiłł, Memoriale rerum gestarum in Polonia 1632—1656, t. I, 1632—1633, t. II, 1634—1639. Opracowali A. Przyboś i R. Żelewski, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968—1970, LXI+234, 349 p., 570 ir 650 egz.

Alberto Stanislovo Radvilos (1593—1656) memorialas (atsiminimai), kaip istorijos šaltinis, jau seniai yra visuotinai pripažintas. Savo ypatin-gumu ir mokslinė verte jis ryškiai skiriasi nuo kitų XVII—XVIII a. me-muarinės literatūros veikalų.

Memorialo autorius, eidamas iš pradžių (1619—1623) Lietuvos pa-kanclerio, o vėliau (1623—1656) kanclerio pareigas, ne tik gerai pažinojo valstybės vidaus gyvenimą ir jos vykdomą užsienio politiką, bet neretai pats buvo svarbių valstybės sumanymų pradininkas ir vykdytojas. Glausta dienoraščio forma kancleris aprašė ištiso ketvirčio amžiaus reikšminges-nius Lietuvos viešojo gyvenimo įvykius. Tikriausiai dėl to memorialas ir įgijo pirmaeilio istorijos šaltinio reikšmę.

Nepaisant to, A. S. Radvilos memorialas visas nebuvo išspausdintas iki šiol, tuo tarpu menkesni jo darbai buvo spausdinami autoriui dar gyvam esant. Tiesa, vėlesnės kartos memorialą žinojo esant, nes jis buvo perra-šinėjamas, verčiamas iš lotynų kalbos į lenkų kalbą ir dauginamas rank-raštiniu būdu. Tik pirmojoje XIX a. pusėje žinomas šaltinių leidėjas E. Račinskis vieną iš jo bibliotekoje esančių memorialo nuorašų paskelbė lenkų kalba¹. Tik tada memorialas pasidarė žinomas ir prieinamas plačia-jai visuomenei. Tačiau šis leidinys negalėjo kiek ilgiau tenkinti istorikų poreikių, nes jam buvo būdingi visi to meto šaltinių skelbimo trūkumai. Antai paskelbtas vertimas buvo daug trumpesnis už lotyniškąjį originalą, ir jame praleisti ne antraeiliai, o esminiai dalykai. Todėl lenkų istorikai jau seniai puoselėjo mintį paruošti naują A. S. Radvilos atsiminimų lei-dimą. Tačiau nei XX a. pradžios V. Čermako, nei tarpukario metų VI. Čaplinskio pastangos nebuvo sėkmingos.

Tas faktas, kad Lietuvos kanclerio atsiminimų rankraštis, išgulėjęs daugiau nei tris šimtus metų, pagaliau išvydo dienos šviesą, be abejo, yra didelis lenkų tyrinėtojų A. Pšybosio ir R. Želevskio nuopelnas. Iš nu-matyty keturių leidimo tomų šiuo metu paskelbti du, apimantys 1632—1639 metus. Iš šitų dviejų tomų galime spręsti, kokiais principais leidinys ruošiamas, koks jo mokslinis lygis, taip pat yra progos pareikšti kai ku-rias pastabas.

Leidinio paruošėjai parašė platų, šešių nevienodos apimties dalių įva-dą. Daugiausia dėmesio jame skirta memorialo autoriaus gyvenimui, veik-

¹ Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w. Litewskiego, wydane z rękopismu przez E. Raczyńskiego, t. I—II, Poznań, 1839.

lai ir kūrybai nušviesti. Be to, čia apibūdinama memorialo, kaip istorijos šaltinio, reikšmė, aprašomas rankraščio originalas ir jo lotyniškieji bei lenkiškieji nuorašai. Įvade taip pat pagrindžiama mintis, jog būtina išleisti naują memorialo leidimą, ir aptariami jo paruošimo spaudai principai. Taigi įvade paliesti ir nušviesti visi esminiai klausimai, susiję su memorialo istorija ir jo autoriumi.

Memorialo tekstas paruoštas spaudai pagal rankraščio originalą, išlikusį Nacionalinio muziejaus Čartoriskų rinkiniuose Krokuvoje (sign.-2356.II). Defektuotos teksto vietos atstatytos pagal vėlesnius memorialo lotyniškus nuorašus. Rašyba kiek modernizuota, atsižvelgiant į tuos reikalavimus, kurie yra keliami humanizmo epochos lotynų kalbai, tačiau paliktos atsiminimų autoriaus kalbos ir stiliaus ypatybės.

Didelį leidinio paruošėjų darbą rodo potekstiniai priedašai, einantys lygiagrečiai su pagrindiniu tekstu. Jie yra dvejojimo pobūdžio. Pastabos, liečiančios originalo tekstą, sužymėtos raidėmis ir sugrupuotos tekstologiniuose priedašuose. Tekste esantys vardai, miestų, upių ir kitokie pavadinimai aiškinami dalykiniuose priedašuose, kurie sunumeruoti skaitmenimis ir įdėti po tekstologinių priedašų. Šie gausūs priedašai-paaiškinimai rodo aukštą leidinio paruošėjų kvalifikaciją ir teikia pakankamo pagrindo manyti, kad jų kritiškai apdorotu ir paskelbtu tekstu galima visiškai pasitikėti.

Pažymėdami apskritai gerą leidinio paruošimą, kartu norime pastebėti ir vieną kitą netikslumą bei trūkumą. Istoriko dėmesį patraukia jau pats pirmas leidinio puslapis. Paruošėjai, palikdami lotyniškąjį memorialo pavadinimą, kažkodėl sulenkino jo autoriaus pavardę, rašydami „Albrycht Stanisław Radziwiłł“, vietoj rankraščio originale esančio „Albertus Stanislaus Radvilius“. Toks autoriaus pavardės pakeitimas, skelbiant memorialo tekstą lotynų kalba ir paliekant jo autentišką pavadinimą, vargu ar gali būti kuo nors pateisintas.

Daug nuoseklesnis ir išsamesnis galėjo būti memorialo originalo ir jo nuorašų aprašymas. Įvade nėra netgi atskiro skyrelio, kuriame būtų aprašyti ir įvertinti visi išlikę ir žinomi memorialo nuorašai. Žinios apie nuorašus išskaidytos keliuose skyreliuose ir skaitytojui tenka jas pačiam surankioti. Keista, kad paruošėjai nepateikė įtikinamų duomenų net dėl pačio memorialo originalo. Nustatydami jo autentiškumą, jie rėmėsi daugiau kitų tyrinėtojų nuomone, negu savo studijomis. Žinoma, tokių garsių specialistų, kaip V. Čermako ir VI. Čaplinskio, nuomonė yra labai svarbi, bet minėtam klausimui išspręsti jų vis dėlto nepakanka. Kadangi paruošėjai neišanalizavo rankraščio rašto paleografijos, neištyrė jo popieriaus vandenženklių, todėl negalėjo pateikti ir įtikimesnių išvadų. Jie turėjo apsiriboti tokiais teiginiais, kaip „atrodo, nekyla abejonių, kad tai yra ori-

ginalas“ (p. LIII), arba „rankraštis tikriausiai rašytas paties autoriaus ranka“ (p. LX) ir pan.

Apie kitus memorialo nuorašus įvade pateikti taip pat šykštūs duomenys. Be to, jie ne visada tikslūs. Antai neaišku, kuo remdamiesi, paruošėjai priėjo išvadą, kad Račinskių vardo bibliotekos Poznanėje rankraštis Nr. 3 rašytas XVIII a. pabaigoje arba XIX a. pradžioje (p. VI). Ištyrus rankraštį jo saugojimo vietoje, paaiškėjo, kad jis negalėjo būti rašytas XVIII amžiuje. Esantys rankraščio popieriuje vandenženkliai su jų pagaminimo data — „Jeziorna 1822“ ir „Jeziorna 1824“ — rodo, kad jis rašytas ne anksčiau kaip trečiajame XIX a. dešimtmetyje. Yra pagrindo manyti, kad *de visu* nebuvo tyrinėta ir daugiau memorialo nuorašų.

Leidinio paruošėjai nenustatė nuorašų tarpusavio santykio. Todėl kai kurių nuorašų chronologija ir kilmė liko neaiški tiek skaitytojams, tiek, matyt, ir patiems paruošėjams. Memorialo nuorašams buvo privalu duoti pavadinimus (Čartoriskių, Čermako, Osolinskių, Račinskių ir pan.) bei simbolius (Č, ČM, OS, R ir t. t.). Tai būtų palengvinę juos cituoti įvade ir prieduose.

Leidžiant kitos tautos istorijos šaltinį, atrodo, pirmiausia reikėtų susipažinti su tos tautos istorine literatūra ir išsiaiškinti, ar nėra šiuo klausimu jau kas nors rašyta. Deja, šio leidinio paruošėjai to nepadarė, todėl liko nepastebėtas svarbus Lietuvos istoriko Konstantino Avižonio (1909—1969) straipsnis, skirtas A. S. Radvilos memorialui². Straipsnio autorius, 1933—1934 m. Lenkijos archyvuose ir bibliotekose rinkdamas medžiagą XVI—XVIII a. Lietuvos istorijai, sukaupe daug vertingų duomenų ir apie memorialą. Jis glaustai apibūdino Lietuvos kanclerio veiklą, nurodė didelius E. Račinskio leidinio trūkumus, moksliai aprašė memorialo originalą ir septynis jo nuorašus, t. y. tik dviem nuorašais mažiau, negu jų aprašyta recenzuojamame leidinyje. K. Avižonio straipsnio vertę sudaro ne tiek aprašytų nuorašų skaičius, kiek išsamus jų aprašymas ir čia pateiktos apie juos žinios.

Dabartiniai memorialo leidėjai pažymi, kad jiems nepavyko rasti kelių paskutinių originalo lapų, apimančių 1553—1555 m. laikotarpį. Trūkstamą tekstą jie ketiną atstatyti pagal vėlesnius nuorašus. Tuo tarpu tuos trūkstamus originalo lapus, ir ne kelis, o 26, kaip tik ir yra atradęs K. Avižonis Zaluskių bibliotekos nuoraše, darytame tiesiog iš originalo.

² K. Avižonis, Stanislovo Albrechto Radvilo „Memoriale“, Lietuvos praeitis, t. I, sąs. 1, Kaunas, 1940, p. 211—292. Verta pažymėti, kad šio straipsnio nepastebėjo ir nė vienas memorialo leidinio recenzentų. Žr. Acta baltico-slavica, VII, Białystok, 1970, p. 297—299 (A. Codello), Acta Poloniae historica, XXI, Warszawa, 1970, p. 206—207 (A. Kersten), Studia źródłoznawcze, XV, Warszawa-Poznań, 1971, p. 262—263 (M. Kosman).

Tačiau Zaluskių nuorašas 1944 m. Varšuvos sukilimo metu sudegė³. Laimėi, įžvalgus tyrinėtojas ne tik aprašė minėtus originalo lapus, bet ir iš-
tusiai paskelbė jų tekstą, pridėjęs paaiškinimus ir dar dviejų lotyniškųjų
nuorašų tekstų skirtumus. Būtent šiuo K. Avižonio paskelbtu tekstu ir tu-
rėtų pasinaudoti dabartiniai memorialo leidėjai, skelbdami paskutinį jo
tomą.

V. R a u d e l i ū n a s

Kurt Forstreuter, Deutschland und Litauen im Mittelalter,
Köln-Graz, 1962, 82 p.

Vokietijos Federacinėje Respublikoje veikia nemažai institucijų, besi-
dominčių Rytų Europos tautomis ir valstybėmis. Viena iš jų — Kommis-
sion für Studium des Deutschtums im Osten. Ši komisija suruošė paskai-
tų ciklą Bonos universitete. 1960 m. liepos 12 d. paskaitą apie Vokietijos
ir Lietuvos santykius skaitė buvęs Karaliaučiaus universiteto profesorius
ir Valstybės archyvo Karaliaučiuje direktorius Kurtas Forštrotieris, iš se-
no nemaža dėmesio skyręs Lietuvos istorijai. Paskiau paskaitą jis paruošė
spaudai, papildydamas jos tekstą pastabomis ir nuorodomis į šaltinius ir
literatūrą. Leidėjai prie jos pridėjo kitus du anksčiau žurnaluose paskelb-
tus K. Forštrotierio straipsnius: „Die Bekehrung des Litauenkönigs Gedi-
mins“ (1955) ir „Kauen, eine deutsche Stadgründung“ (1942) ir išleido
atskira knygele, pavadinta „Vokietija ir Lietuva viduramžiais“. Šis antraš-
tę atitinkantis knygelės dalies tekstas mus labiausiai ir domina, nes tai
buvo paskutinis K. Forštrotierio žodis, pasakytas Lietuvos adresu, turint
prieš akis antrojo pasaulinio karo pamokas.

Atvirai jis neskelbia revanšizmo, tačiau labai apgailestauja, kad vo-
kiečiai ir lietuviai nebe kaimynai, juos vienus nuo kitų dabar skirianti
Lenkija ir Kaliningrado sritis. Paskaitą baigia šiais žodžiais: „Baisūs
sukrėtimai palietė Rytprūsius ir Lietuvą. Vokiečių ir lietuvių apgyventos
sritys, beveik septynis šimtus metų susisiekusios, dabar daugiau kaip
per 500 kilometrų viena nuo kitos atskirtos. Visi kiti vokiečių tautos kai-
mynai tebėra kaimynais, nepaisant po antrojo pasaulinio karo daugelyje
vietai jėga pakeistų sienų. Tik lietuviai mums nebe kaimynai anksčiau nu-
sakytąja kaimynystės prasme. Tačiau ryšio jausmas tebėra išlikęs. Kaip
palikuonys tų pabėgėlių, kurie XIV, XV ir XVI amžiais Prūsijoje rado

³ XX a. pradžioje Zaluskių nuorašą buvo trumpai aprašęs J. Kozeniovskis, tačiau
jis neatpažino čia įrištų memorialo originalo lapų ir tik nurodė, kad jų yra keliasdešimt
ir jie nenumeruoti, žr. J. K o z e n i o w s k i, Zapiski z rękopisów Cezarskiej biblioteki
publicznej w Petersburgu (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. XI),
Kraków, 1910, p. 154.

prieglobstį, naujieji emigrantai iš Lietuvos Vokietijoje ieškojo saugios vietos ir gyvena dabar tarp mūsų, kaip ir vokiečiais pasidarę Rytprūsių lietuviai. Žmonių santykiuose tebėra gyvas kaimynystės jausmas. Tebėra gyva ir santykių tarp vokiečių ir lietuvių tautų istorija“ (p. 42).

Šioje gana lyriškoje paskaitos pabaigoje Lietuvos istorikui pirmiausia į akis krinta vienas teiginys apie lietuvius, XIV—XVI amžiais bėgusius iš Lietuvos valstybės ir ieškojusius prieglobsčio pas kryžiuočius. Kuo paremtas šis teiginys, jeigu nei Petro Dusburgo kronikoje, nei kituose vokiškuose šaltiniuose apie tokią lietuvių migraciją net užuominų nėra? Priešingai, P. Dusburgo kronikoje teigiama, jog suduviai išsikėlę iš kryžiuočių užimtos žemės į Lietuvos valstybę. K. Forštroiteriui užtenka geografų Gertrūdos ir Hanso Mortensenų sukurtos versijos apie kairiajame Nemuno krante buvusią dykrą (Wildnis), nors Lietuvos istorikų seniai įrodyta, jog tai nesąmonė, atsiradusi, nesupratus paprasčiausių istorinių sąvokų. Į tą kryžiuočių užimtą dykrą lietuviai kėlėsi iš Lietuvos ir ją apgyvendinę. Štai kokios pagrindinės K. Forštroiterio premisos: 1. Lietuviai Rytprūsiuose ne senieji gyventojai, o atsikėlę iš Lietuvos XV—XVI amžiais; 2) Jie kėlėsi dėl ūkinių lengvatų. Kryžiuočių ordinas lietuvius valstiečius viliojęs, o Lietuvos bajorai sutartyse su Ordinu reikalavę išduoti pabėgusius baudžiauninkus (p. 15). Filologas A. Becenbergeris (Bezenberger) klydęs, išvesdamas sieną Rytprūsių teritorijoje tarp prūsų ir lietuvių. Lietuviški vietovardžiai Prūsijoje atsiradę ne anksčiau kaip XVI amžiuje (p. 17).

Galime patikėti gerais K. Forštroiterio jausmais buvusiems vokiečių kaimynams, tačiau jo paskaitoje nėra nė mažiausios pagarbos lietuviams istorikams ir tiems vokiečių tyrinėtojams, kurių išvados kertasi su Mortensenų ir P. Kargės „dykros teorija“. K. Forštroiteris mokėjo skaityti lietuviškai, bet apie tą kalbą parašytas tuo pačiu klausimu knygas ir straipsnius jis net neužsimena. Kas jam nepatinka, tas neegzistuoja. Kadangi K. Forštroiterio gyvųjų tarpe nebėra, galime pasakyti: neatleisk jam, viešpatie, nes jis žinojo, ką darė. Argumentą, kad sutartyse bajorai reikalavo išduoti pabėgusius šeimos žemes ir baudžiauninkus, autorius pats pridėjo, tarsi tai būtų buvę būdinga Lietuvos santykiams su kryžiuočių valstybe. Apie nelaisvųjų žmonių atidavimą jų ponams kalbama ir 1440 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero sutartyje su Naugardu. Pabėgusių nelaisvųjų žmonių išdavimas galiojo abiem susitariančioms šalims. Argi K. Forštroiteris to nežinojo?

Kryžiuočiai nukariavę prūsų, bet ne lietuvių žemę. Tame nukariavime dalyvavę ne tik vokiečiai, bet ir kitų tautybių riteriai bei kitų šalių valdovai, kupini krikščioniškos kryžiaus žygių dvasios. Jis išskaičiuoja, kokių šalių valdovai ir kariai žygiuodavo prieš prūsus (p. 5), ir daro išvadą,

kad iš tų visų užkariautojų kryžiuočiai buvę tuo pranašesni, jog įsteigę savo valstybę.

Pirmasis Lietuvos emigrantas Vokietijoje buvęs vyskupas Kristijonas. Jis turėjęs bėgti, Mindaugui atsimetus nuo krikščionybės. Jį reiktų laikyti išrinktuoju lietuviu (Wahlitauer). Keliaudamas po Vokietiją, jis pasakojęs apie Lietuvą.

Kad K. Forštroiteris nesidomėjo P. Pakarklio ir kitų tarybinių istorikų darbais, galima suprasti, turint galvoje politinius motyvus, nors tai nesiderina su moksliniu objektyvumu. Betgi J. Stakausko darbas „Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje“ atspausdintas 1934 metais? Norint paneigti jo nuomonę apie Kristijono rezidavimą Rygoje, reiktų su juo polemizuoti. Kokie „draugiški“ santykiai buvo tarp Kristijono ir jam padovanotų žemaičių, matyti iš popiežiaus Aleksandro IV rašto, kuriame Mindaugas raginamas ginti Kristijono vyskupystę, nes ji pagonių iš visur esanti puolama.

Ordino politinė klaida, K. Forštroiterio nuomone, buvusi nenoras atsisakyti Žemaitijos, kai Vytautas, Ordino remiamas, pasidarė Lietuvos valdovu ir buvo priešingas Lenkijos ekspansijai. Tada buvusi galima pastovi Lietuvos ir Ordino sąjunga. Noras užvaldyti nepaklusnius žemaičius buvusi Vytauto susitarimo su Jogaila ir Ordino pralaimėjimo Žalgirio mūšyje priežastis. Tą klaidą padaręs Ulrichas von Jungingenas ir iki 1422 m., kada Ordinas buvo priverstas galutinai atsisakyti Žemaitijos, tęsė jo palikuonys.

Nuo 1422 m. Lietuvos ir Ordino santykiuose prasidėjęs naujas laikotarpis. Nustatytoji siena tarp Lietuvos ir Vokietijos buvusi pastoviausia siena visoje viduramžių Europoje. Ordino, Livonijos ir Lietuvos sąjunga, kaip teigia paskaitos autorius, būtų pastojusi kelią Maskvos ekspansijai į Vakarų ir užtikrinusi Lietuvai nepriklausomybę. Ordinas daug galėjęs laimėti, pasinaudodamas Lietuvos ir Lenkijos prieštaravimais.

Antroji didelė klaida buvusi po Pabaisko mūšio pralaimėjimo 1435 m. Bresto taikos sudarymas ir sąjungos su Švitrigaila atsisakymas. Mūšis buvo pralaimėtas, bet Švitrigaila likęs nenugalėtas. Sąjunga tarp imperatoriaus Sigizmundo, Ordino ir Lietuvos sostą atgauti siekusių Švitrigailos būtų pakreipusi įvykius kita linkme. Švitrigailai būtų daug padėjusi ir bažnytinė unija, nes Švitrigailą daugiausia rėmė rusų žemių bajorai pravoslavai.

K. Forštroiteris mano, kad Ordino, Livonijos ir Lietuvos sąjunga būtų buvusi labai išganinga, ir ieško dalykų, tą sąjungą ardžiusių. Žinoma, dabar lengva pamokyti magistrus, kaip jie turėjo elgtis, patarti Jungingenui atsisakyti Žemaitijos ir išvengti pralaimėjimo Žalgiry arba Rusdorfiui pasiūlyti neklausyti luomų spaudimo ir nepasirašyti Bresto taikos.

Betgi Jungingenas ir kiti Ordino magistrai siekė atimti iš Lietuvos Žemaitiją ir sujungti Prūsijos ir Livonijos teritorijas. Rusdorfas negalėjo atsisipirti dvarininkų spaudimui, nes pasauliečiai žemvaldžiai jau buvo pasidarę tose teokratinėse valstybėse ekonomine ir politine jėga, su kuria negalima buvo nesiskaityti. Kryžiuočių ordino ir Livonijos valstybės išseko ir nusilpo anksčiau, negu Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Nusilpo draskomos vidaus prieštaravimų. XV—XVI a. tos abi valstybės jau buvo nebepagydomi politiniai ligoniai.

K. Forštroiteris samprotauja apie anų valstybių valdovų klaidas, neliėdamas jų vidaus santvarkos evoliucijos. Ant kryžiuočių valstybės griuvėsių atsirado grėsmingoji Prūsija. Sekdami K. Forštroiteriu, mes turėtume papriekaištauti feodalinės Lietuvos ir Lenkijos valdovams, kodėl jie nepribaigė to nukaršusio ligonio, tada gal nebūtų buvę su kuo tą jungtinę valstybę dalytis. Kartu mums atrodo teisu buvo Kęstutis, kada, vesdamas derybas dėl krikšto, 1351 m. iš Vengrijos karaliaus Liudviko ir 1358 m. iš imperatoriaus Karolio IV reikalavo: atimti iš Ordino ir grąžinti Lietuvai visas žemes, kurių vakarinė siena, prasidėjusi nuo Mozūrijos, eina Alnos upe iki Priegliaus ir pastarojo tėkme pasiekia Aistmares; toliau siena turinti eiti Baltijos jūra iki Dauguvos žiočių ir jos vaga kilti aukštyn iki Rusios. Jeigu Ordinas norįs kovoti už krikščionybę,— išsiųsti jį į totorių Ordos pakraščius, kad nuo jos puldinėjimų gintų krikščionis, bet reikšti kokių nors pretenzijų į rusų žemes jis neturįs teisės.

Mums atrodo, kad Lietuva savo nepriklausomybę būtų galėjusi išsaugoti ne sąjungos sudarymu su savo priešais, o juos nugalėdama, sujungdama visas lietuvių gyvenamas žemes į vieną teritoriją ir pasidarydama tautine valstybe.

J. Jurginis